

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

REVIEW OF LAW SCIENCES

huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

правовой научно-практический журнал

legal scientific-practical journal

2025-yil 1-son

VOLUME 9 / ISSUE 1 / 2025

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS.2025.9.1.

ISSN 2181-919X

E-ISSN 2181-1148

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS

Crossref

Content
Registration

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

"Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of law sciences" huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O'zbekiston matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda 0931-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi jurnallari ro'yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Nashr bo'yicha mas'ul:

O. Choriyev

Muharrirlar:

Y. Yarmolik, Y. Mahmudov,
E. Mustafayev, K. Abduvaliyeva,
F. Muhammadiyeva, M. Sharifova,
Sh. Beknazarova

Musahhih:

S. Rasulova

Texnik muharrir:

U. Sapayev

Dizayner:

D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar,
Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Nashriyot litsenziyasi

№ 174625, 29.11.2023-y.

Jurnal 27.03.2025-yilda
bosmaxonaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4.

Shartli bosma tabog'i: 5

Adadi: 100. Buyurtma: № 70.

Bosmaxona litsenziyasi

29.11.2023 № 174626

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

Bosmaxona manzili:

100047. Toshkent shahri,

Sayilgoh ko'chasi, 37.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

BOSH MUHARRIR

I. Rustambekov – Toshkent davlat yuridik universiteti rektori v.v.b., yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

MAS'UL MUHARRIR

O. Choriyev – Toshkent davlat yuridik universiteti Tahririy-nashriyot bo'limi boshlig'i

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI

A. Saidov – Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazining direktori, yuridik fanlar doktori, professor (Toshkent, O'zbekiston)

E. Juchniewicz – Gdansk universiteti professori, huquq doktori (Gdansk, Polsha)

A. Younas – yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (Pekin, Xitoy)

O. Okyulov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

J. Nematov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori v.b., yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

Sh. Asadov – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

M. Aminjonova – O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi dotsenti, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

M. Rahimov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (Toshkent, O'zbekiston)

O. Narzullayev – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

B. Murodov – O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

A. Muxamedjanov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

N. Niyazova – Toshkent davlat yuridik universiteti professori v.b., pedagogika fanlari nomzodi (Toshkent, O'zbekiston)

**УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

Правовой научно-практический журнал «Вестник юридических наук – Yuridik fanlar axborotnomasi – Review of Law Sciences» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 0931.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Ответственный за выпуск:
О. Чориев

Редакторы:

Е. Ярмолик, Й. Махмудов,
Э. Мустафаев, К. Абдувалиева,
Ф. Мухаммадиева, М. Шарифова,
Ш. Бекназарова

Корректор:

С. Расулова

Технический редактор:

У. Сапаев

Дизайнер:

Д. Ражапов

Адрес редакции:

100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1385.

Издательская лицензия

от 29.11.2023 № 174625

Журнал передан в типографию
27.03.2025.

Формат бумаги: А4.

Усл. п. л. 5. Тираж: 100 экз.

Номер заказа: 70.

Лицензия типографии

от 29.11.2023. № 174626

Отпечатано в типографии

Ташкентского государственного
юридического университета.

100047, г. Ташкент, ул. Сайилгох, дом 37.

© Ташкентский государственный
юридический университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

И. Рустамбеков – доктор юридических наук, профессор, врио ректора Ташкентского государственного юридического университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

В. Ходжаев – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

О. Чориев – начальник редакционно-издательского отдела Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

А. Саидов – доктор юридических наук, профессор, директор Национального центра по правам человека Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

Э. Юхневич – доктор права, профессор Гданьского университета (Гданьск, Польша)

А. Юнас – доктор философии по юридическим наукам (Пекин, Китай)

О. Окюлов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ж. Нематов – доктор юридических наук, и. о. профессора Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ш. Асадов – доктор юридических наук, профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

М. Аминжонова – доктор юридических наук, доцент Правоохранительной академии Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

М. Рахимов – доктор философии по юридическим наукам, доцент Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

О. Нарзуллаев – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

В. Муродов – доктор юридических наук, профессор Академии МВД Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

А. Мухамеджанов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Н. Ниязова – кандидат педагогических наук, и. о. профессора Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

**FOUNDER: TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF LAW**

“Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of law sciences” legal scientific-practical journal was registered by Press and Information Agency of Uzbekistan on December 22, 2020, with certificate number 0931.

The journal is included in the list of journals of the Higher Attestation Commission under the Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan. Copyright belongs to Tashkent State University of Law. All rights reserved. Use, distribution and reproduction of materials of the journal are carried out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Publication Officer:

O. Choriev

Editors:

Y. Yarmolik, Y. Makhmudov,
E. Mustafae, K. Abduvalieva,
F. Mukhammadieva, M. Sharifova,
Sh. Beknazarova

Proofreader:

S. Rasulova

Technical editor:

U. Sapaev

Designer:

D. Rajapov

Publishing department address:

100047. Tashkent city,
Sayilgokh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Subscription index: 1385.

Publishing license

№ 174625, 29.11.2023.

The journal is submitted to the Printing house on 27.03.2025.

Paper size: A4.

Cond.p.f: 5.

Units: 100. Order: № 70.

Printing house license

№ 174626, 29.11.2023.

Published in the Printing house of
Tashkent State University of Law.
100047. Tashkent city, Sayilgokh street, 37.

© Tashkent State University of Law

EDITOR-IN-CHIEF

I. Rustambekov – Acting Rector of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

B. Xodjaev – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

EXECUTIVE EDITOR

O. Choriev – Head of the Publishing Department of Tashkent State University of Law

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

A. Saidov – Director of the National Centre for Human Rights of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor (Tashkent, Uzbekistan)

E. Juchniewicz – Professor of the University of Gdansk, Doctor of Law (Gdansk, Poland)

A. Younas – Doctor of Philosophy (PhD) in Law (Beijing, China)

O. Okyulov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

J. Nematov – Acting Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

Sh. Asadov – Professor of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Aminjonova – Associate Professor of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Rakhimov – Associate Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law (Tashkent, Uzbekistan)

O. Narzullaev – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

B. Murodov – Professor of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

A. Muxamedjanov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

N. Niyazova – Acting Professor of Tashkent State University of Law, Candidate of Pedagogical Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

8 **TULTEYEV ILYAS TAVASOVICH**
Huquq ijodkorligida konseptual va terminologik apparatdan foydalanishning nazariy-metodologik aspektlari

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

18 **ASHUROV DILSHOD RUSTAMOVICH**
O'zbekistonda notariat instituti tarixi va o'zini o'zi boshqarish tamoyili

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI.
XALQARO XUSUSIY HUQUQ

25 **IMAMOVA DILFUZA ISMAILOVNA**
Xalqaro distribyutorlik va agentlik shartnomasi: o'xshashliklar va farqlar

12.00.06 – TABIIY RESURSLAR HUQUQI. AGRAR HUQUQ. EKOLOGIK HUQUQ

38 **ABDUSAMADOVA ZARINA SHOBIDDIN QIZI**
O'zganing yer uchastkasidan cheklangan tarzda foydalanish (servitut) huquqi

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA SUD
EKSPERTIZASI

46 **YERMEKBAYEV BAUIRJAN AMANTAYEVICH, AKMALOV HAMID AKMAL O'G'LI**
Olib qo'yish va tintuv o'tkazishda fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlashning protsessual kafolatlari

55 **BARAKAYEV LAZIZJON OTAQULOVICH**
Jinoyat protsessida maxsus iqtisodiy bilimlar tushunchasi va o'ziga xos xususiyatlari

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

66 **AHMADJONOV MURODULLO NURALI O'G'LI**
Davlat boshqaruviga korrupsiyaviy omillarning ta'siri

12.00.13 – INSON HUQUQLARI

75 **TURDIYEV BOBIR SOBIROVICH**
Insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqi: xususiyatlari va amalga oshirish mexanizmlari

13.00.02 – TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKASI (SOHALAR BO'YICHA)

89 **YUNUSOVA MINAVVARXON SABIROVNA**
Davlatning bolalarni zararli axborotlardan himoya qilish funksiyasi: qonun va amaliyot tahlili

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

8 **ТУЛЬТЕЕВ ИЛЪЯС ТАВАСОВИЧ**

Теоретические и методологические аспекты использования понятийно-терминологического аппарата в правотворчестве

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО.
ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

18 **АШУРОВ ДИЛЬШОД РУСТАМОВИЧ**

История и принцип самоуправления нотариата в Узбекистане

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО.
МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

25 **ИМАМОВА ДИЛФУЗА ИСМАИЛОВНА**

Международные дистрибьюторский и агентский договоры: сходства и различия

12.00.06 – ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО. АГРАРНОЕ ПРАВО. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО

38 **АБДУСАМАНОВА ЗАРИНА ШОБИДДИН КИЗИ**

Право ограниченного пользования чужим земельным участком (сервитут)

12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. КРИМИНАЛИСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЕ
ПРАВО. СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

46 **ЕРМЕКБАЕВ БАУЫРЖАН АМАНТАЕВИЧ, АКМАЛОВ ХАМИД АКМАЛЬ УГЛИ**

Процессуальные гарантии обеспечения прав и законных интересов граждан при выемке и обыске

55 **БАРАКАЕВ ЛАЗИЗЖОН ОТАКУЛОВИЧ**

Понятие и особенности специальных экономических знаний в уголовном процессе

12.00.12 – ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ

66 **АХМАДЖОНОВ МУРОДУЛЛО НУРАЛИ УГЛИ**

Влияние факторов коррупции в системе государственного управления

12.00.13 – ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

75 **ТУРДИЕВ БОБИР СОБИРОВИЧ**

Конституционное право человека на благоприятную окружающую среду: особенности и механизмы реализации

13.00.02 – ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ (ПО ОТРАСЛЯМ)

79 **ЮНУСОВА МИНАВВАРХОН САБИРОВНА**

Функция государства по защите детей от вредной информации: анализ законодательства и практики

CONTENTS

12.00.01 – THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

- 8 **TULTEEV ILYAS TAVASOVICH**
Theoretical and methodological aspects of the use of conceptual and terminological apparatus in lawmaking

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCIAL AND CUSTOMS LAW

- 18 **ASHUROV DILSHOD RUSTAMOVICH**
History of the notary institute in Uzbekistan and the principle of self-governance

12.00.03 – CIVIL LAW. BUSINESS LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- 25 **IMAMOVA DILFUZA ISMAILOVNA**
International distribution contract and agency contract: similarities and differences

12.00.06 – THE LAW OF NATURAL RESOURCES. AGRARIAN LAW. ENVIRONMENTAL LAW

- 38 **ABDUSAMADOVA ZARINA SHOBIDDIN KIZI**
The right to limited use of another's land (servitude)

12.00.09 – CRIMINAL PROCEEDINGS. FORENSICS, INVESTIGATIVE LAW AND FORENSIC EXPERTISE

- 46 **YERMEKBAYEV BAUIRJAN AMANTAYEVICH, AKMALOV HAMID AKMAL UGLI**
Procedural guarantees of ensuring the rights and legal interests of citizens during seizures and searches
55 **BARAKAYEV LAZIZJON OTAKULOVICH**
The concept and specific features of special economic knowledge in criminal proceedings

12.00.12 – CORRUPTION PROBLEMS

- 66 **AHMADJONOV MURODULLO NURALI UGLI**
The impact of corruption factors in public administration

12.00.13 – HUMAN RIGHTS

- 75 **TURDIEV BOBIR SOBIROVICH**
The constitutional right of a person to a favorable environment: features and implementation mechanisms

13.00.02 – THEORY AND METHODOLOGY OF EDUCATION AND UPBRINGING (BY FIELDS)

- 89 **YUNUSOVA MINAVVARKHON SABIROVNA**
State function to protect children from harmful information: analysis of law and practice

Kelib tushgan / Получено / Received: 10.12.2024
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 18.03.2025
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 27.03.2025

DOI: 10.51788/tsul.rols.2025.9.1./EBWQ6235

UDC: 33:343.1(045)(575.1)

JINOYAT PROTSESSIDA MAXSUS IQTISODIY BILIMLAR TUSHUNCHASI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Barakayev Lazizjon Otaqulovich,
O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza
qilish akademiyasi mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0000-0001-9556-4930
e-mail: proacademyresearch@yahoo.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyat protsessida maxsus iqtisodiy bilimlar tushunchasi, mohiyati va ahamiyati chuqur tahlil qilingan. Xususan, maxsus iqtisodiy bilimlarning mazmun-mohiyati, asosiy elementlari va o'ziga xos belgilari ilmiy-nazariy jihatdan atroflicha o'rganilgan. Maqolada maxsus iqtisodiy bilimlarning jinoyatlarni aniqlash, tergov qilish va sudda ko'rib chiqish jarayonidagi o'rni va ahamiyati, shuningdek, ulardan foydalanishning protsessual shakllari tadqiq etilgan. Muallif maxsus iqtisodiy bilimlarning boshqa sohalaridagi maxsus bilimlardan farqlovchi xususiyatlarini tahlil qilib, ularning o'ziga xos jihatlarini aniqlagan. Shuningdek, maqolada maxsus iqtisodiy bilimlardan jinoyat protsessida foydalanishning dolzarb amaliy muammolari yoritilgan. Maxsus iqtisodiy bilimlar asosida jinoyatlarni aniqlash, dalillarni to'plash va mustahkamlash, tergov harakatlarini o'tkazish, ekspertizani tayinlash va o'tkazish, jinoyatlarning sodir etilish mexanizmi va jinoyatlarning oqibatlarini aniqlash, profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish hamda sud qarorlarini asoslash masalalari tadqiq etilgan. Muallif maxsus iqtisodiy bilimlar tushunchasiga yangicha ta'rif bergan. Maqolada keltirilgan tahlil va xulosalar jinoyat protsessida maxsus iqtisodiy bilimlardan foydalanish samaradorligini oshirishga, sohadagi qonunchilikni takomillashtirishga hamda huquqni qo'llash amaliyotini yaxshilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maxsus iqtisodiy bilimlar, jinoyat protsessi, ekspertiza, mutaxassis, dalillar, iqtisodiy jinoyatlar, tergov harakatlari, sud ekspertizasi, jinoyat ishi, isbotlash

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Баракаев Лазизжон Отакулович,
самостоятельный соискатель
Правоохранительной академии
Республики Узбекистан

Аннотация. В настоящей статье всесторонне проанализированы понятие, сущность и значение специальных экономических знаний в уголовном процессе. В частности, с научно-теоретической точки зрения исследовано содержание и структура специальных экономических знаний, их основные элементы и характерные признаки. Рассматривается роль

и значение специальных экономических знаний на этапах выявления, расследования и судебного разбирательства преступлений, а также процессуальные формы их использования. Автор анализирует особенности, отличающие специальные экономические знания от других видов специальных знаний, и выявляет их специфические характеристики. В статье раскрываются актуальные практические проблемы использования специальных экономических знаний в уголовном процессе. Исследуются аспекты применения данных знаний при выявлении преступлений, сборе и закреплении доказательств, проведении следственных действий, назначении и проведении экспертиз, установлении механизма совершения преступлений и их последствий, разработке профилактических мер, а также обосновании судебных решений. Автор даёт новое определение понятию «специальные экономические знания». Приведённые в статье анализ и выводы направлены на повышение эффективности применения специальных экономических знаний в уголовном процессе, совершенствование законодательства в данной сфере и улучшение правоприменительной практики.

Ключевые слова: специальные экономические знания, уголовный процесс, экспертиза, специалист, доказательства, экономические преступления, следственные действия, судебная экспертиза, уголовное дело, доказывание

THE CONCEPT AND SPECIFIC FEATURES OF SPECIAL ECONOMIC KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Barakayev Lazizjon Otakulovich,

Independent researcher at the Law Enforcement Academy
of the Republic of Uzbekistan

Abstract. *In this article, the concept, essence, and significance of special economic knowledge in criminal proceedings are analyzed in depth. In particular, the essence, main elements, and specific features of special economic knowledge are thoroughly studied from a scientific and theoretical perspective. The article examines the role and significance of special economic knowledge in the processes of identifying, investigating, and considering crimes in court, as well as the procedural forms of its application. The author analyzes the features that distinguish special economic knowledge from special knowledge in other fields and identifies its specific aspects. The article also highlights current practical problems associated with the use of special economic knowledge in criminal proceedings. Based on special economic knowledge, issues related to identifying crimes, collecting and securing evidence, conducting investigative actions, appointing and conducting expert examinations, determining the mechanism of committing crimes and their consequences, developing preventive measures, and substantiating court decisions are explored. The author provides a new definition of the concept of special economic knowledge. The analysis and conclusions presented in the article aim to increase the effectiveness of using special economic knowledge in criminal proceedings, improve legislation in this area, and enhance law enforcement practices..*

Keywords: special economic knowledge, criminal proceedings, expertise, specialist, evidence, economic crimes, investigative actions, forensic examination, criminal case, proof

Kirish

Jinoyat protsessida jinoyat-protsessual huquqiy munosabatlarni amalga oshirishda, jumladan, jinoyat ishlarini tergov qilish va sudda ko'rib chiqish jarayonida maxsus iqtisodiy bilimlardan foydalanish masalasi hozirgi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Buning sababi shundaki, iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar tobora murakkablashib, ularni aniqlash, fosh etish va tergov qilish uchun chuqur iqtisodiy bilimlar talab etilmoqda. Shu sababli jinoyat protsessida maxsus iqtisodiy bilimlar tushunchasining mazmun-mohiyatini ochib berish, ularning

o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish orqali jinoyat protsessida tutgan o'rnini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Material va metodlar

Tadqiqot ishida qiyosiy-huquqiy va statistik tahlil metodidan foydalanildi. Ishda umumlashtirish, induksiya va deduksiya metodlari ham qo'llandi.

Tadqiqot natijalari

Sohani tartibga solishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarda maxsus bilim yoki maxsus iqtisodiy bilim tushunchalari uchramaydi. Umumiy ma'noda Jinoyat-protsessual kodeksida ekspertning maxsus bilimlarga ega bo'lishi, mutaxassisning esa maxsus bilim va malakasidan foydalangan holda ishda ishtirok etishi mumkinligi belgilangan. N. Bababekov ham mazkur fikrlarni qo'llab, mutaxassisdan tashqari maxsus bilimlarga ega bo'lgan shaxs sifatida ekspert maydonga chiqishini e'tirof etgan [1, 80–86-b.].

Darhaqiqat, Jinoyat-protsessual kodeksi 69-moddasining birinchi qismiga muvofiq, ekspertning ma'lum bir sohalar bo'yicha maxsus bilimlarga ega bo'lishi talab etiladi. Biroq alohida tushuncha sifatida maxsus bilimlar va maxsus iqtisodiy bilimlarning nima ekanligi ochib berilmagan.

Shunga qaramasdan, maxsus iqtisodiy bilimlar tushunchasiga bir qator olimlar tomonidan turlicha ta'riflar berilgan. Ular ushbu tushunchaning mazmun-mohiyatini o'z ilmiy tadqiqot ishlari doirasida qisman bo'lsa-da, ochib berishga harakat qilishgan.

Jumladan, B.A. Mo'minov "Maxsus iqtisodiy bilimlar – jinoyat protsessida haqiqatni aniqlash maqsadida dalillarni to'plash, tekshirish va baholash jarayonida qonunda belgilangan shakllarda foydalaniladigan iqtisodiyot sohasidagi bilimlar", – deb ta'rif beradi hamda maxsus iqtisodiy bilimlar dalillar to'plashning Jinoyat-protsessual kodeksida belgilangan boshqa me'yorlari bilan birga isbotlash predmetini aniqlash uchun xizmat qilishini ta'kidlaydi [2, 11-b.].

Shunga o'xshash fikrlarni J.Sh. Raxmonov ham ilgari surib, u ham maxsus iqtisodiy bilimlarni isbot qilishga bog'lab, jinoyat protsessida dalillarni to'plash, tekshirish va baholash jarayonida iqtisodiyot sohasidagi bilimlarga tayanishni qayd etgan [3, 201–205-b.].

Yuqoridagi fikrlar bilan kelishgan holda aytish mumkinki, maxsus iqtisodiy bilimlar isbot qilish jarayonida keng foydalanilishi bilan bir qatorda ular isbot qilish predmeti, ya'ni jinoyatning obyektini, jinoyat sodir etilishi tufayli yetkazilgan zarar xususiyati va miqdorini, sodir etilgan jinoyatning vaqti, joyi va usulini, ijtimoiy xavfli qilmish va ro'y bergan ijtimoiy xavfli oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanishni, jinoyatning subyektini va subyektiv tomonini (jinoyatning to'g'ri yoki egri qasd bilan yoxud beparvolik yoki o'z-o'ziga ishonish natijasida sodir etilganligini), jinoyatning sabablari va maqsadlarini aniqlashga, o'z navbatida, isbot qilishning asosiy maqsadi hisoblangan haqiqatni aniqlashga ham yordam beradi.

L.P. Klimovich maxsus iqtisodiy bilimlar sud-buxgalteriya bilimlari sohasiga oid ekanligini qayd etib, maxsus bilimlarga ega bo'lgan shaxslarning qonunda belgilangan usullarni qo'llagan holda jinoyat protsessi maqsadlarini amalga oshirishda ulardan foydalanish tajribasini baholaydi [4, 48-b.].

Biroq L.G. Shapiro L.P. Klimovichning mazkur fikrlariga e'tiroz bildirib, maxsus ta'lim jarayonida olingan kasbiy bilimlarsiz faqat tajribaning o'zi maxsus bilimga ega bo'lgan shaxsning yetarli darajada kompetentligini ta'minlay olmasligini ta'kidlaydi [5, 320-b.].

Darhaqiqat, mazkur bildirilgan fikrlar bilan to'liq kelishib bo'lmaydi. Chunki yuqoridagi fikrlarga ko'ra, maxsus iqtisodiy bilimlar faqatgina sud-buxgalteriya sohasi bilan chegaralab qo'yilgan. Iqtisodiy munosabatlarning shiddat bilan rivojlanishi yangi turdagi iqtisodiy ekspertizalar turlarini tadqiq qilishni taqozo etmoqda. Ekspertiza muassasalarida sud-iqtisodiy ekspertizasi, sud-moli-

ya-kredit ekspertizasi, sud-rejali-iqtisodiyot ekspertizasi, sud-iqtisodiy-statistik ekspertizasi va boshqa shu kabi tekshirishning yangi turlari o'tkazib kelinmoqda.

Shuningdek, L.G. Shapironing fikrlarini qo'llab-quvvatlagan holda aytish mumkinki, har qanday bilim sohasida bo'lgani kabi maxsus iqtisodiy bilimlarda ham tegishli ixtisosliklar bo'yicha zarur bo'lgan bilimlarni egallamasdan turib ularni to'g'ridan to'g'ri kasbiy tajriba sifatida baholab bo'lmaydi. Kasbiy tajriba shaxsda yillar davomida shakllanadigan faoliyat mahsuli hisoblanadi. Aynan maxsus iqtisodiy bilimlar sohasida tajribaga ega bo'lmagan shaxsni maxsus iqtisodiy bilimlarga ega bo'lgan mutaxassis sifatida baholab bo'lmaydi.

M.M. Vinogradova maxsus iqtisodiy bilimlar bir nechta sohalar yig'indisidan iborat ekanligini e'tirof etgan hamda ekspert-iqtisodchining maxsus iqtisodiy bilimlari asosini buxgalteriya, moliyaviy va soliq hisobi, iqtisodiyot va ishlab chiqarishni boshqarish, moliya va kredit, soliqlar va soliqqa tortish, bank ishi, moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tahlil qilish, mehnat iqtisodiyoti, qimmatli qog'ozlar aylanmasining o'ziga xos xususiyatlari va boshqa shu kabi fanlar tashkil etishini ta'kidlaydi [6, 24-b.].

Yuqorida berilgan fikrlar asosida maxsus iqtisodiy bilimlar tushunchasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

“Maxsus iqtisodiy bilimlar – iqtisodiyot sohasidagi umumiy ta'lim va amaliy tajriba doirasidan tashqariga chiqadigan, maxsus tayyorgarlik va kasbiy faoliyat natijasida olingan, cheklangan doiradagi shaxslarga ma'lum bo'lgan, jinoyat-protsessual qonunchilikda belgilangan tartibda jinoyatlarni aniqlash, ularni tergov qilish va sudda ko'rib chiqish jarayonida foydalaniladigan buxgalteriya, moliya, soliq, bank va boshqa iqtisodiyot sohasidagi bilimlar majmuidir”.

Ushbu berilgan ta'rifdagi maxsus iqtisodiy bilimlar tushunchasining mazmun-mohiyati yanada tushunarli bo'lishi uchun uning asosiy elementlarini tahlil qilamiz.

1. Maxsus iqtisodiy bilimlar umumiy ta'lim va amaliy tajriba doirasidan tashqariga chiqadi. V.N. Maxov ham maxsus iqtisodiy bilimlarni umumiy ta'lim va kundalik hayotiy tajribadan tashqariga chiqadigan bilimlar sifatida baholab, ular maxsus tayyorgarlik yoki kasbiy tajriba orqali egallanishini qayd etgan [7, 296-b.]. Umumiy ta'limda turli sohalarga oid umumiy doiradagi bilimlar olingani uchun ham maxsus iqtisodiy bilimlar umumiy ta'limga nisbatan aniq sohaga ixtisoslashtirilgan bo'ladi hamda uning doirasidan chetga chiqib, chuqurlashtirilgan holda egallanadi.

2. Maxsus iqtisodiy bilimlar maxsus tayyorgarlik va kasbiy faoliyat natijasida olinadi. Demak, maxsus iqtisodiy bilimlarga ega bo'lish uchun tegishli oliy ta'lim muassasasida o'qish yoki uzoq yillik amaliy faoliyat tajribasiga ega bo'lish talab etiladi.

Y.R. Rossinskaya ta'kidlaganidek, “maxsus bilimlar – kasbiy tayyorgarlik va ish tajribasi natijasida olingan, fan, texnika, san'at yoki hunar sohasidagi nazariy va amaliy bilimlar tizimidir” [8, 656-b.].

3. Maxsus iqtisodiy bilimlar cheklangan doiradagi mutaxassislarga ma'lum bo'ladi. Ya'ni bu oddiy shaxslarga emas, balki faqatgina maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassislarga ma'lum bo'lgan bilimlar doirasini o'z ichiga oladi. Bu fikrni A.A. Eysman ham qo'llab-quvvatlab, u maxsus bilimlarni “barcha shaxslarga ma'lum bo'lmagan va keng doirada tarqalmagan, cheklangan doiradagi mutaxassislarga tegishli bo'lgan bilimlar”, – deb ta'riflaydi [9, 152-b.]. N. Bababekov maxsus bilimlarning omma uchun ma'lum emasligini ularning birinchi muhim belgisi sifatida qayd etgan [10, 116–123-b.]. Darhaqiqat, maxsus bilimlarning alohida turi sifatida maxsus iqtisodiy bilimlar tor doiradagi soha mutaxassislari uchun ma'lum bo'ladi.

4. Maxsus iqtisodiy bilimlar sodir etilgan jinoyatlarni aniqlash, ularni tergov qilish va sudda ko'rib chiqish jarayonida qo'llanadi. Demak, maxsus iqtisodiy bilimlar faqat naza-

riy ahamiyatga ega bo'lmagan, balki amaliy jihatdan ham muhimdir. A.A. Eksarxopulo maxsus iqtisodiy bilimlarni jinoyat ishlari bo'yicha dalillarni aniqlash, to'plash, tekshirish va baholash maqsadida foydalaniladigan, maxsus tayyorgarlik va tajriba natijasida olingan bilimlar sifatida baholaydi [11, 280-b.].

A.A. Eksarxopuloning mazkur fikrlari bilan kelishib shuni aytish mumkinki, maxsus iqtisodiy bilimlar orqali jinoyatlarni ochish uchun zarur bo'lgan dalillarni aniqlash, ularni to'plash, tekshirish va baholash mumkin hamda bu orqali ish bo'yicha qonuniy, asosli va adolatli qaror qabul qilishga ham erishish mumkin.

5. Maxsus iqtisodiy bilimlar buxgalteriya, moliya, soliq, bank va boshqa iqtisodiyot sohasidagi bilimlarni o'z ichiga oladi. Darhaqiqat, B.A. Mo'minov ta'kidlaganidek, "maxsus iqtisodiy bilimlar buxgalteriya hisobi, moliya, soliq, bank faoliyati, iqtisodiy tahlil kabi iqtisodiy fanlar sohasidagi bilimlarni ham o'z ichiga oladi hamda ushbu bilimlarga maxsus tayyorgarlik orqali erishish mumkin".

Tadqiqot natijalari tahlili

Demak, yuqorida maxsus iqtisodiy bilimlar bo'yicha berilgan tushunchadagi eng asosiy elementlarni tahlil qildik. Endi esa maxsus iqtisodiy bilimlarning mohiyatini yanada to'liqroq tushunish uchun ularning asosiy belgilarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Bu belgilarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Professionallik. Maxsus iqtisodiy bilimlar kasbiy tayyorgarlik va amaliy tajriba natijasida shakllanadi. Ular umumiy ta'lim doirasidan tashqariga chiqib, ma'lum bir sohadagi kasb egalariga xos bo'ladi. Ya'ni aniq bir sohadagi (moliya, soliq, audit ishi, pul-kredit va boshqalar) kasb egalariga tegishli bo'ladi. N.P. Yablokov maxsus bilimlar "maxsus (kasb-hunar ta'limi) va tajriba orqali" olinishini qayd etgan [12, 156-b.]. Bunda olim maxsus iqtisodiy bilimlarning shakllanish jarayonini professional daraja-

dagi kasb-hunar ta'limi va amaliy tajribaga bog'liq deb biladi.

Ilmiylik. Maxsus iqtisodiy bilimlar zamonaviy iqtisodiyot fanining so'nggi yutuqlariga asoslanadi. Ular ilmiy asoslangan va amaliyotda sinovdan o'tgan bo'lishi lozim. Misol uchun, ekspertizani oladigan bo'lsak, ekspert tomonidan beriladigan xulosa uning maxsus bilimlari asosida ilmiy jihatdan asoslantirilgan bo'lishi lozim. Chunki ekspert xulosasi ishda to'plangan boshqa dalillar bilan birgalikda uning ilmiy asoslanganligi nuqtayi nazaridan ham baholanadi.

Shunga ko'ra, har qanday maxsus bilimlarda bo'lgani singari maxsus iqtisodiy bilimlar ham ilmiylik belgisiga ega bo'ladi hamda maxsus bilimlarga ega bo'lgan mutaxassislar ish yuritish davomida mazkur belgidan foydalanadilar.

Tizimlilik. Maxsus iqtisodiy bilimlar tartibga solingan, o'zaro bog'liq bilimlar tizimidan iborat bo'ladi. Ular alohida-alohida emas, balki yaxlit tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Maxsuslik. Bu bilimlar umumiy emas, balki iqtisodiyotning muayyan sohasiga oid maxsus bilimlardir. Masalan, buxgalteriya hisobi, moliyaviy tahlil, soliq hisobi kabi maxsus sohalarga oid bilimlar. Umumiy maxsus bilimlarni ham ko'plab olimlar, shu jumladan: R.S. Belkin, Y.R. Rossinskaya va boshqalar fan, texnika, san'at va hunarmandchilik sohasidagi bilimlarga bo'lishni ma'qullaydilar [13, 125-b.].

Biz ham maxsus bilimlarni, jumladan, maxsus iqtisodiy bilimlarni sohalarga bo'lishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Chunki ularning sohalarga bo'linishi mutaxassislarda aniq soha bo'yicha yetarli bilimlar olishni kengaytiradi hamda ishda samaradorlik darajasi oshishiga xizmat qiladi.

Amaliy yo'nalganlik. Maxsus iqtisodiy bilimlar nazariy ahamiyatga ega bo'lishi bilan birga amaliy jihatdan ham muhimdir. Ular jinoyatlarni aniqlash, ularni tergov qilish va sudga ko'rib chiqish jarayonida amaliy qo'llanish uchun mo'ljallangan. L.V. Lazare-

va va N. Bababekov kabi mualliflar amaliy faoliyat jarayonida olingan tajribalar maxsus bilimlar mezonlarini aniqlashda muhim rol o'ynashini, shu sababli ham maxsus iqtisodiy bilimlar amaliyotga yo'naltirilganini qayd etishgan [14, 29–37-b.].

Obyektivlik. Maxsus iqtisodiy bilimlar subyektiv fikrlarga emas, balki obyektiv faktlarga va asosli ma'lumotlarga tayanadi.

Maxsus iqtisodiy bilimlarning ushbu xususiyati maxsus bilimlardan foydalanish natijalarining ishonchliligini ta'minlaydi hamda jinoyat ishi doirasida holatga aniq baho berish imkonini beradi.

Doimiy yangilanish. Iqtisodiyot sohasi doimiy ravishda rivojlanib boradi, sohani tartibga solishga qaratilgan yangi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinadi. Shuning uchun ham maxsus iqtisodiy bilimlarni doimiy ravishda yangilash va to'ldirib borish lozim.

Huquqiy tartibga solinganlik. Maxsus iqtisodiy bilimlardan foydalanish tartibi va shakllari qonunchilik hujjatlarida belgilab qo'yilgan. Bu normalar maxsus bilimlarni tartibga solishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 69-, 172-, 173-, 180-, 184-moddalarida, 22¹-bobida (Taftish), "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi Qonunda va boshqa qonunchilik hujjatlarida belgilangan. Ushbu normalarda belgilangan qoidalar jinoyat ishlarini yuritishda maxsus iqtisodiy bilimlardan foydalanishda ham qo'llanadi.

Komplekslilik. Maxsus iqtisodiy bilimlar ko'pincha boshqa sohalardagi bilimlar bilan uyg'unlikda qo'llanadi. Masalan, iqtisodiy jinoyatlarni tergov qilishda iqtisodiy bilimlar bilan bir qatorda huquqiy, kriminalistik bilimlardan ham foydalanish talab etiladi.

Maqsadli yo'nalganlik. Maxsus iqtisodiy bilimlar jinoyat ishlari bo'yicha haqiqatni aniqlash, dalillarni to'plash, tekshirish va baholash kabi aniq maqsadlarga erishish uchun qo'llanadi. N. Bababekov ham olingan (egallangan) maxsus bilimlardan foydalanishning

yakuniy maqsadi jinoyat ishini ochish va tergov qilish ekanligini qayd etgan.

Maxsus iqtisodiy bilimlarning yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlari ularning mohiyatini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, bu xususiyatlar maxsus iqtisodiy bilimlarning boshqa sohalardagi maxsus bilimlardan farqini ham ko'rsatib beradi.

Maxsus iqtisodiy bilimlar jinoyat ishlarini yuritishning turli bosqichlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu bilimlardan foydalanish orqali jinoyat ishlari bo'yicha to'liq, har tomonlama va xolisona tergov o'tkazish hamda jinoyat ishi bo'yicha qonuniy, asosli va adolatli qaror qabul qilish imkoniyati yaratiladi.

Jinoyat ishlarini yuritishda maxsus iqtisodiy bilimlarning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

Jinoyatlar va ularning izlarini aniqlash. Maxsus iqtisodiy bilimlar yordamida iqtisodiy sohadagi jinoyatlar va ularning sodir etilishini aniqlash mumkin. Masalan, soliqlarning o'z vaqtida to'langan yoki to'lanmagani, olingan daromadlarning soliq hisobotlarida to'g'ri qayd etilgan yoki etilmagani, buxgalteriya hisobotlaridagi noqonuniy operatsiyalar, moliyaviy hujjat va hisobotlardagi ma'lumotlarning qalbakilashtirilganlik holatlarini aniqlash uchun chuqur iqtisodiy bilimlar talab etiladi. B.V. Voljenkin ta'kidlaganidek, "iqtisodiy jinoyatlarning aksariyati hujjatlarda aks ettirilgan moliyaviy-xo'jalik operatsiyalarini noto'g'ri rasmiylashtirish orqali sodir etiladi, bunday holatlarni faqat maxsus iqtisodiy bilimlarga ega bo'lgan shaxslar (mutaxassislar)gina aniqlay oladi" [15, 291-b.].

Shuningdek, iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar ko'pincha jinoyat izlari hujjatlarida, elektron ma'lumotlar bazalarida, buxgalteriya hisobotlarida qoladi. Bu izlarni aniqlash, ularni olish va to'g'ri talqin qilish uchun maxsus iqtisodiy bilimlar talab etiladi. Y.S. Lexanova "iqtisodiy jinoyatlarning izlari ko'pincha raqamlar, hisob-kitoblar,

moliyaviy ko'rsatkichlar ko'rinishida namoyon bo'lishini hamda bu izlarni aniqlash va ularning jinoiy ahamiyatini tushunish uchun maxsus iqtisodiy tayyorgarlik talab etilishini qayd etadi [16, 91-94-b.].

Dalillarni to'plash va mustahkamlash. Iqtisodiy jinoyatlar bo'yicha isbot qilishda, shu jumladan, dalillarni to'plash va mustahkamlash jarayonida maxsus iqtisodiy bilimlar muhim rol o'ynaydi. Jumladan, moliyaviy hujjatlarni tahlil qilish, buxgalteriya hisobotlarini tekshirish, bank operatsiyalarini o'rganish kabi harakatlarni amalga oshirish hamda ularni tahlil qilish uchun chuqur iqtisodiy bilimlar zarur bo'ladi.

S.P. Golubyatnikov va Y.S. Lexanovalar ta'kidlaganidek, "iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar bo'yicha dalillarni to'plash jarayonida buxgalteriya hisobi, moliyaviy tahlil, audit kabi sohalaridagi bilimlardan keng foydalaniladi" [17, 345-b.].

Tergov harakatlarini o'tkazish. Maxsus iqtisodiy bilimlar yordamida iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar bo'yicha tergov harakatlarini yanada samaraliroq tashkil etish va o'tkazish mumkin. Masalan, gumon qilinuvchini so'roq qilishda unga asosli savollar berish va uning javoblarini qayd qilish va tushunish, hujjatlarni olib qo'yish va ko'zdan kechirish, taftish tayinlash kabi tergov harakatlarini amalga oshirishda iqtisodiy bilimlar muhim ahamiyat kasb etadi. Y.S. Dubonosovning fikricha, "iqtisodiy jinoyatlar bo'yicha tergov harakatlarini o'tkazishda maxsus iqtisodiy bilimlarga ega bo'lgan mutaxassislarni jalb qilish tergov samaradorligini sezilarli darajada oshiradi" [18, 83-b.].

Ekspertizani tayinlash va o'tkazish. Iqtisodiy jinoyatlar bo'yicha sud-iqtisodiy ekspertizasi, sud-moliya-kredit ekspertizasi, sud-rejali-iqtisodiyot ekspertizasi, sud-iqtisodiy-statistik ekspertizasi, sud-buxgalteriya va boshqa turdagi ekspertizalarni tayinlash va o'tkazish jarayonida maxsus iqtisodiy bilimlar alohida ahamiyat kasb etadi. Bu borada Sh.N. Xo'jaqulov ham fikr bildirib, sud-iq-

tisodiy ekspertizalarini o'tkazishda ekspert oldiga qo'yiladigan savollarni to'g'ri shakllantirish, ekspertiza obyektlarini aniqlash, ekspertiza xulosasini baholash uchun tergovchi va sudyalarning yetarli darajada iqtisodiy bilimlarga ega bo'lishlari lozimligini qayd etadi [19, 132-b.].

Jinoyatlarning sodir etilish mexanizmini aniqlash. Maxsus iqtisodiy bilimlar yordamida iqtisodiy jinoyatlarning sodir etilish mexanizmi, usullari va sxemalarini aniqlash mumkin. Bu esa, o'z navbatida, jinoyatchilarni aniqlash, ularni fosh etish va shaxsning aybini isbotlashda muhim ahamiyatga ega. A.F. Lubin iqtisodiy jinoyatlarning sodir etilish mexanizmini aniqlash uchun iqtisodiyot sohasidagi chuqur bilimlar, shu jumladan, buxgalteriya, moliya, soliq tizimi, bank faoliyati kabi sohalarini yaxshi bilish talab etilishini ta'kidlaydi [20, 143-b.].

Jinoyatlarning oqibatlarini aniqlash. Maxsus iqtisodiy bilimlar yordamida iqtisodiy jinoyatlarning sodir etilishi natijasida yetkazilgan zarar miqdorini, jinoyat sodir etilishi natijasida olingan daromadlar hajmini aniqlash mumkin. Bu esa jinoyatning og'irlik darajasini belgilash va jazo tayinlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

B.V. Voljenkin to'g'ri ta'kidlaganidek, "iqtisodiy jinoyatlar oqibatida yetkazilgan zararni aniqlash murakkab jarayon bo'lib, bunda moliyaviy tahlil, iqtisodiy hisob-kitoblar o'tkazish talab etiladi".

Profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish. Maxsus iqtisodiy bilimlar yordamida iqtisodiy jinoyatlarning sodir etilishiga imkon beruvchi sabab va shart-sharoitlarni aniqlash, bunday jinoyatlarning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish mumkin.

I.A. Popovanning ta'kidlashicha, "iqtisodiy jinoyatlar profilaktikasi uchun iqtisodiy tizimning zaif tomonlarini aniqlash, moliyaviy nazorat mexanizmlarini takomillash-tirish zarur, bu ishlarni amalga oshirish uchun chuqur iqtisodiy bilimlar talab etiladi" [21, 84-b.].

Sud qarorlarini asoslash. Iqtisodiy jinoyatlar bo'yicha sud qarorlarini qabul qilish va asoslashda ham maxsus iqtisodiy bilimlar muhim rol o'ynaydi. Sudyalar iqtisodiy jinoyatlar mohiyatini to'g'ri anglash, ish bo'yicha to'plangan dalillarni to'g'ri baholash va adolatli hukm chiqarish uchun yetarli darajada iqtisodiy bilimlarga ega bo'lishlari lozim.

A.N. Larkov to'g'ri ta'kidlaganidek, "iqtisodiy jinoyatlar bo'yicha sud qarorlarining asosliliigi va qonuniyligi ko'p jihatdan sudyalarning iqtisodiy bilim darajasiga bog'liq" [22, 192-b.].

Bundan tashqari, xalqaro hamkorlikni amalga oshirishda ham maxsus iqtisodiy bilimlarning ahamiyati oshib bormoqda. Globalashuv sharoitida iqtisodiy jinoyatlar ko'pincha transmilliy xususiyat kasb etmoqda. Bunday jinoyatlarni tergov qilish va sud-da ko'rib chiqish jarayonida xalqaro hamkorlikni amalga oshirish zarur bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, xalqaro moliya tizimi, valyuta operatsiyalari, xalqaro bank faoliyati kabi sohalarda chuqur iqtisodiy bilimlarni talab etadi. V.A. Jbankovning fikricha, "transmilliy iqtisodiy jinoyatlarni tergov qilish va sud-da ko'rib chiqishda nafaqat milliy, balki xalqaro iqtisodiy qonunchilik va amaliyot bo'yicha ham chuqur bilimlarga ega bo'lish talab etiladi" [23, 207-b.].

Shuningdek, maxsus iqtisodiy bilimlarning o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi ularni boshqa sohalar-dagi maxsus bilimlardan farqlashga imkon beradi. Quyida maxsus iqtisodiy bilimlarning boshqa sohalar-dagi maxsus bilimlardan farqlarini tahlil qilamiz:

O'rganish predmeti va obyektining o'ziga xosligi. Maxsus iqtisodiy bilimlar iqtisodiy munosabatlar, moliyaviy jarayonlar, xo'jalik faoliyati kabi sohalarni qamrab oladi. Bu esa ularni texnika, tibbiyot yoki boshqa sohalar-dagi maxsus bilimlardan farqlash imkoniyatini beradi.

Sh.N. Xo'jaqulov to'g'ri ta'kidlaganidek, "maxsus iqtisodiy bilimlar predmeti iqtisodiy kategoriyalar, moliyaviy ko'rsatkichlar, iqtiso-

diy-moliyaviy operatsiyalar kabi tushunchalar bilan bog'liq bo'lib, bu ularni boshqa sohalar-dagi maxsus bilimlardan ajratib turadi".

Qo'llanish sohasining kengligi. Maxsus iqtisodiy bilimlar jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarida qo'llanishi mumkin, chunki iqtisodiy munosabatlar jamiyatning asosini tashkil etadi. Bu esa ularni muayyan sohada qo'llanadigan tor doiradagi maxsus bilimlardan farqlaydi.

Y.R. Rossinskaya bu haqda shunday yozadi: "Maxsus iqtisodiy bilimlar universal xususiyatga ega bo'lib, ular nafaqat iqtisodiy jinoyatlarni, balki boshqa turdagi jinoyatlarni ham tergov qilishda qo'llanishi mumkin".

Miqdoriy ko'rsatkichlarga asoslanganligi. Maxsus iqtisodiy bilimlar ko'p hollarda raqamlar, statistik ma'lumotlar, moliyaviy ko'rsatkichlar kabi miqdoriy ifodalangan ma'lumotlar bilan ishlashni nazarda tutadi. Mazkur miqdoriy ko'rsatkichlar ularni boshqa sohalar, masalan, psixologiya yoki pedagogika sohasidagi maxsus bilimlardan ajratib turadi. L.P. Klimovichning fikricha, "maxsus iqtisodiy bilimlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular asosan miqdoriy ko'rsatkichlarga, matematik hisob-kitoblarga tayanadi" [24, 49-b.].

Normativ-huquqiy asosning mavjudligi. Maxsus iqtisodiy bilimlar ko'p hollarda qonunchilik hujjatlari, me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadigan sohalar-ga taalluqli bo'ladi. Masalan, buxgalteriya hisobi, moliya, soliq, audit, bank faoliyati kabi sohalar qat'iy huquqiy tartibga solingan. Bu esa maxsus iqtisodiy bilimlarni boshqa sohalar, masalan, san'at yoki adabiyot sohasidagi maxsus bilimlardan farqlash imkoniyatini beradi.

S.P. Golubyatnikov ham maxsus iqtisodiy bilimlar normativ-huquqiy hujjatlarda qat'iy belgilab qo'yilganini ularning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida qayd etgan [25, 103-b.].

Dinamik o'zgaruvchanlik. Iqtisodiyot juda tez o'zgaruvchan soha bo'lib, yangi iqtisodiy

va moliyaviy munosabatlar rivojlanib borishi natijasida bozor mexanizmlari paydo bo'ladi. Shu sababli maxsus iqtisodiy bilimlar ham doimiy yangilanishni talab etadi. Bu esa ularni nisbatan barqaror bo'lgan boshqa sohalardagi maxsus bilimlardan farqlaydi.

M.M. Vinogradova to'g'ri ta'kidlaganidek, "maxsus iqtisodiy bilimlar doimiy ravishda yangilanib turishi kerak, chunki iqtisodiyot sohasida tez-tez yangi qonunlar, me'yoriy hujjatlar qabul qilinadi, yangi moliyaviy munosabatlar paydo bo'ladi".

Prognozlash imkoniyati. Maxsus iqtisodiy bilimlar yordamida nafaqat mavjud iqtisodiy holatni tahlil qilish, balki kelajakdagi iqtisodiy jarayonlarni ham prognozlash mumkin. Bu esa ularni, masalan, faqat o'tmishdagi hodisalarni o'rganishga qaratilgan tarix sohasidagi maxsus bilimlardan farqlaydi. V.A. Prorovichning fikricha, "maxsus iqtisodiy bilimlar iqtisodiy jarayonlarning rivojlanish tendensiyalarini aniqlash, kelgusidagi iqtisodiy holatni bashorat qilish imkonini beradi" [26, 116-b.].

Ixtisoslashuv darajasining yuqoriligi. Maxsus iqtisodiy bilimlar iqtisodiyotning turli tarmoqlari bo'yicha chuqur ixtisoslashuvni nazarda tutadi. Masalan, bank ishi, sug'urta, qimmatli qog'ozlar bozori kabi sohalarda alohida mutaxassislar tayyorlanadi. Bu esa maxsus iqtisodiy bilimlarni nisbatan keng qamrovli bo'lgan boshqa sohalardagi maxsus bilimlardan farqlaydi.

L.G. Shapiro to'g'ri qayd etganidek, "maxsus iqtisodiy bilimlar sohasidagi mutaxassislar odatda iqtisodiyotning muayyan tor sohasi bo'yicha chuqur bilimlarga ega bo'ladilar" [27, 174-b.].

Ijtimoiy ahamiyati. Maxsus iqtisodiy bilimlar jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi, chunki ular yordamida iqtisodiy jinoyatlarni fosh etish, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkin. Bu esa ularning ijtimoiy ahamiyatini oshiradi. Ushbu masalani B.V. Voljenkin ham alohida qayd etib, maxsus iqtisodiy bilimlar nafaqat

alohida jinoyat ishlarini tergov qilish, balki umuman iqtisodiy jinoyatchilikka qarshi kurashish, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash uchun ham muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi.

Yuqorida keltirilgan farqlar maxsus iqtisodiy bilimlarning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatib beradi. Bu farqlarni anglash esa jinoyat ishlarini yuritish jarayonida maxsus iqtisodiy bilimlardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Xulosalar

Yuqoridagi tahlillar asosida maxsus iqtisodiy bilimlar tushunchasi va o'ziga xos xususiyatlari yuzasidan quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Yuridik adabiyotlarda maxsus iqtisodiy bilim tushunchasiga nisbatan turli fikrlar bildirilganidan kelib chiqib, maxsus iqtisodiy bilimlar tushunchasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

"Maxsus iqtisodiy bilimlar – iqtisodiyot sohasidagi umumiy ta'lim va amaliy tajriba doirasidan tashqariga chiqadigan, maxsus tayyorgarlik va kasbiy faoliyat natijasida olingan, cheklangan doiradagi shaxslarga ma'lum bo'lgan, jinoyat-protsessual qonunchilikda belgilangan tartibda jinoyatlarni aniqlash, ularni tergov qilish va sudga ko'rib chiqish jarayonida foydalaniladigan buxgalteriya, moliya, soliq, bank va boshqa iqtisodiyot sohasidagi bilimlar majmui".

Ushbu berilgan ta'rifdagi maxsus iqtisodiy bilimlar tushunchasining mazmun-mohiyati yanada tushunarli bo'lishi uchun uning asosiy elementlari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- umumiy ta'lim va amaliy tajriba doirasidan tashqariga chiqadi;
- maxsus tayyorgarlik va kasbiy faoliyat natijasida olinadi;
- cheklangan doiradagi mutaxassislar ma'lum bo'ladi;
- sodir etilgan jinoyatlarni aniqlash, ularni tergov qilish va sudga ko'rib chiqish jarayonida qo'llanadi;

– buxgalteriya, moliya, soliq, bank va boshqa iqtisodiyot sohalaridagi bilimlarni o'z ichiga oladi.

Maxsus iqtisodiy bilimlarning asosiy belgilari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- professionallik;
- ilmiylik;
- tizimlilik;
- maxsuslik;
- amaliy yo'nalganlik;
- obyektivlik;
- doimiy yangilanish;
- huquqiy tartibga solinganlik;
- komplekslilik;
- maqsadga yo'nalganlik.

Jinoyat ishlarini yuritishda maxsus iqtisodiy bilimlarning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- jinoyatlar va ularning izlarini aniqlash;
- dalillarni to'plash va mustahkamlash;
- tergov harakatlarini o'tkazish;
- ekspertizani tayinlash va o'tkazish;
- jinoyatlarning sodir etilish mexanizmini aniqlash;
- jinoyatlarning oqibatlarini aniqlash;

- profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish;
- sud qarorlarini asoslash.

Maxsus iqtisodiy bilimlarning o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi ularni boshqa sohalardagi maxsus bilimlardan farqlashga imkon beradi. Maxsus iqtisodiy bilimlarning boshqa sohalardagi maxsus bilimlardan farqlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- o'rganish predmeti va obyektining o'ziga xosligi;
- qo'llanish sohasining kengligi;
- miqdoriy ko'rsatkichlarga asoslanganligi;
- normativ-huquqiy asosning mavjudligi;
- dinamik o'zgaruvchanlik;
- prognozlash imkoniyati;
- ixtisoslashuv darajasining yuqoriligi;
- ijtimoiy ahamiyati.

Xulosa qilib aytganda, maxsus iqtisodiy bilimlar jinoyat protsessining muhim elementi hisoblanadi. Ular iqtisodiy jinoyatlarni aniqlash, tergov qilish va oldini olishda katta ahamiyat kasb etadi. Maxsus iqtisodiy bilimlarning o'ziga xos xususiyatlari ularni boshqa sohalardagi maxsus bilimlardan farqlab turadi va jinoyat protsessida alohida o'rin tutishini ta'minlaydi.

REFERENCES

1. Bababekov N.D. Tergovga qadar tekshiruv jarayonida maxsus bilimlardan foydalanish [Use of special knowledge in pre-investigation process]. *Lawyer Herald*, 2023, no. 2, pp. 80–86.
2. Muminov B. Sudga qadar ish yurituvda maxsus iqtisodiy bilimlardan foydalanishni takomillashtirish [Improving the use of special economic knowledge in pre-trial proceedings]. Tashkent, 2018, p. 11.
3. Rakhmonov J. Jinoyat ishlari yurituvda iqtisodiy bilimlardan foydalanish tushunchasi va uning haqiqatni aniqlashdagi ahamiyati [The concept of using economic knowledge in criminal proceedings and its importance in establishing truth]. *Digitalization of Court Activities: Current and Future Tasks*, 2022, vol. 1, no. 1, pp. 201–205.
4. Klimovich L.P. Sudebno-ekonomicheskkiye ekspertizy: teoreticheskkiye i metodicheskkiye osnovy, znachenkiye pri rassledovanii prestupleniy [Forensic economic examinations: theoretical and methodological foundations, significance in crime investigation]. Krasnoyarsk, 2004, p. 48.
5. Shapiro L.G. Protsestial'nyye i kriminalisticheskkiye aspekty ispol'zovaniya spetsial'nykh znaniy pri rassledovanii prestupleniy v sfere ekonomicheskoy deyatelnosti [Procedural and criminalistic aspects of using special knowledge in investigating economic crimes]. Moscow, 2007, p. 320.
6. Vinogradova M.M. Teoreticheskkiye i metodologicheskkiye osnovy ekspertnogo issledovaniya finansovogo sostoyaniya khozyaystvuyushchego sub'ekta pri rassledovanii prestupleniy v sfere

ekonomicheskoy deyatelnosti [Theoretical and methodological foundations of expert study of financial condition in economic crimes]. Moscow, 2006, p. 24.

7. Makhov V.N. Ispol'zovaniye znaniy svedushchikh lits pri rassledovanii prestupleniy [Using expert knowledge in crime investigation]. Moscow, RUDN University Publ., 2000, p. 296.

8. Rossinskaya E.R. Sudebnaya ekspertiza v grazhdanskom, arbitrazhnom, administrativnom i ugolovnom protsesse [Forensic examination in civil, arbitration, administrative and criminal proceedings]. Moscow, 2015, p. 656.

9. Eysman A.A. Zaklyucheniye eksperta. Struktura i nauchnoye obosnovaniye [Expert conclusion. Structure and scientific justification]. Moscow, Yurid. lit. Publ., 1967, p. 152.

10. Bababekov N. Jinoyat protsessida maxsus bilimlar tushunchasi va uning belgilari [Concept of special knowledge in criminal proceedings and its features]. *Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences*, 2023, vol. 3, no. 3, pp. 116–123.

11. Eksarkhopulo A.A. Spetsialnye poznaninya i ikh primeneniye v issledovanii materialov ugolovnogo dela [Special knowledge and its application in criminal case materials]. Saint Petersburg, Saint Petersburg State University Publ., 2015, p. 280.

12. Yablokov N.P. Kriminalistika [Criminalistics]. Moscow, 2001, p. 718.

13. Belkin R.S. Kriminalisticheskaya entsiklopediya [Criminalistic encyclopedia]. Moscow, 2000, p. 334

14. Averyanova T.V. Subekty ekspertnoy deyatelnosti [Subjects of expert activity]. *Herald of Criminology*, 2001, no. 2, pp. 29–37.

15. Volzhenkin B.V. Ekonomicheskie prestupleniya [Economic crimes]. Saint Petersburg, Yuridicheskiy tsentr Press, 2009, p. 312.

16. Lekhanova E.S. Problemy kriminalisticheskoy adaptatsii sudebno-ekonomicheskikh znaniy k zadacham raskrytiya i rassledovaniya prestupleniy [Problems of forensic economic knowledge adaptation for crime detection]. *Bulletin of the Nizhny Novgorod Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2008, no. 2 (9), pp. 91–94.

17. Golubyatnikov S.P., Lekhanova E.S. Sudebnaya bukhgalteriya i osnovy audita [Forensic accounting and auditing basics]. Moscow, Yuridicheskaya literatura Publ., 2004, p. 480.

18. Dubonosov, E.S. Sudebnaya bukhgalteriya [Forensic accounting: university textbook and practicum]. Moscow, Jurayt Publ., 2021, p. 332.

19. Khojakulov Sh.N. Sud-iqtisodiy ekspertizasi [Forensic economic examination]. Tashkent, TSUL Publ., 2018, p. 284.

20. Lubin A.F. Metodologiya kriminalisticheskogo issledovaniya mekhanizma prestupnoy deyatelnosti [Methodology of forensic investigation of criminal activity mechanism]. Nizhny Novgorod, 1997, p. 337.

21. Popova I.A. Metodika rassledovaniya prestupleniy v sfere ekonomicheskoy deyatelnosti [Methods of investigating economic crimes]. Moscow, Prospekt Publ., 2020, p. 304.

22. Larkov A.N. Teoreticheskiye osnovy i praktika ispolzovaniya spetsialnykh znaniy v rassledovanii ekonomicheskikh prestupleniy [Theory and practice of using special knowledge in economic crime investigation]. Moscow, 2016, p. 418.

23. Zhbakov V.A. Kontseptual'nyye osnovy ustanovleniya ushcherba i organizatsii vozmeshcheniya ego v ugolovnom sudoproizvodstve [Conceptual foundations of damage assessment and compensation in criminal proceedings]. Nizhny Novgorod, 2016, p. 403.

24. Klimovich L.P. Nauchnye osnovy sovremennoy sudebno ekonomicheskoy ekspertizy [Scientific foundations of modern forensic economic examination]. Moscow, Prospekt Publ., 2014, p. 144.

25. Golubyatnikov S.P. Sudebnaya bukhgalteriya [Forensic accounting]. Moscow, IMTs GUK MVD Rossii Publ., 2012, p. 224.

26. Prorvich V.A. Sudebno-otsenochnaya ekspertiza. Pravovye, organizatsionnyye i nauchno-metodicheskiye osnovy [Forensic evaluation expertise: Legal, organizational and methodological foundations]. Moscow, YUNITI-DANA Publ., 2007, p. 399.

27. Shapiro L.G. Spetsial'nyye znaniya v ugolovnom sudoproizvodstve [Special knowledge in criminal proceedings]. Moscow, Yurlitinform Publ., 2016, p. 224.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal
Правовой научно-практический журнал
Legal scientific-practical journal

2025-yil 1-son

VOLUME 9 / ISSUE 1 / 2025

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS.2025.9.1.